

SØR ELLER SYD

- norsk "dobbel-form" med betydningsdifferensiering?

Norsk sprog har gjennom århundrer vært preget av påvirkning fra to kanter, dels den sørnorske innflytelse fra dialektene og via nynorsk, dels påvirkninger fra et opprinnelig dansk og senere fornorsket skriftsprog, riksmål eller bokmål.

I dagens norske skriftsprog har dette ført til en rekke "dobbel-former". Et eksempel på dette er formene SØR og SYD. SØR kommer fra dialektene og stammer opprinnelig fra det gammelnorske SUØR. SYD er kommet inn ved påvirkning fra det opprinnelig danske skriftsprog.

Siden 1938 har SØR vært eneste tillatte form innen bokmål. SYD har imidlertid levet videre i det "uoffisielle" riksmål. Og ved kongelig resolusjon av 30. april 1981 - det såkalte liberaliseringsvedtaket - er (bl a) SYD kommet inn i den offisielle rettskrivning som valgfri form ved siden av SØR.

Grunnen til dette er vel først og fremst at SYD er blitt mye brukt, dels som norm i aviser mm, men også av enkeltpersoner i skrift og tale på helt individuell basis.

En grunn til at formen har overlevet, kan også være at den har klar flertallsstøtte i Europas germanske og romanske sprog, herunder flere verdenssprog:
dansk SYD, tysk SÜD, fransk SUD, italiensk SUD, rumensk SUD, nederlandsk ZUIDEN, samt det beslektede engelsk SOUTH. Svensk har SÖDER, men SYDÖST/-OST og SYD-AMERIKA, spansk har SUR, men SUD-ESTE og SUDAMÉRICA (men AMÉRICA DEL SUR), portugisisk har SUL og SUL-AMERICANO (s.amerikaner), men også der SUDESTE.

Det mest interessante er kanskje likevel hva som har skjedd innen norsk, i sproglige miljøer med tilknytning til riksmål.

I 1962 utga en sprogets kunstner, dikteren og forfatteren André Bjerke, sin lille bok "Hva er godt riksmål". Der lanseres teorien om betydningsdifferensiering mellom SØR og SYD:

"Det er fjern-nær-bestemmelsen som avgjør det nyanserte valg av ordformen hvor det er tale om geografiske avstander. SØR står for det hjemlige, det innenlandske, mens SYD refererer seg til det fjernere, det fremmede, det mer omfattende..... Det logiske skille er klart: det heter SØR og SØROVER i landet, SYD og SYDOVER på jordkloden..... Altså: SØR-TRØNDELAGE OG SØR-NORGE, men SYD-AMERIKA, SYD-AFRIKA og SYDPOLEN."

Også i offisielt bokmål har de sammensatte formene SYDEN, SYDFRUKTER, SYDLANDSK, SYDLENDING vært eneformer, altså med betydningsvariant 'fjern'. SYDPOLEN har vært tillatt ved siden av SØR-POLEN.

For å få verifisert Bjerkes teori har forfatteren selv undersøkt Norges største avis, Aftenposten. Den største undersøkelsen ble gjort i 1976, da alt redaksjonelt stoff med unntak av det mer spesielle olympia-stoff o.l. ble gjennomlest i månedene juli og august.

En rekke praktiske og økonomiske vanskeligheter gjorde det denne gang umulig å få lagret materiale til kjøring med EDB. Forfatteren kunne dermed heller ikke benytte sitt selvlagede Program SPROG for å finne og liste ut de enkelte forekomster av SØR/SYD. Dette var desto mer beklagelig fordi Program SPROG er særlig vel-egnet for ekstensiv utnyttelse av store mengder tekst-data.

Gjennomlesningen ga likevel en "nærkontakt" med stoffet som var særlig verdifull ved den første undersøkelse av et materiale så stort at statistisk sikre og tilstrekkelig nyanserte konklusjoner kunne trekkes.

I alt ble SØR brukt i 180 artikler i tidsrommet juli-august, mens SYD ble brukt i 784 artikler, en del ganger sammen med SØR.

Etter betydning ble inndelt i 3 hovedklasser. Kriterier var her:

1. Origo. Hvor ligger det som omtales i forhold til Norge eller skribentens norske lokalmiljø?
2. Radius. Hvor stor radius har det området som er i fokus? I "Moss ligger S for Oslo" er radius begrenset, i "Afrika ligger S for Norge" er radius, avstanden mellom de to steder, ganske betydelig.

Hovedregel - detaljer kan ikke gis her - var at betydningen ble kategorisert som H1 dersom origo var fjernt eller radius var stor, H3 dersom origo var innen Norge og radius lokal eller i hvert fall innen Norges grenser. En mellomkategori, H2, omfattet særlig kort radius (f eks tvers over gaten, vanlige avstander innen et urbant nærmiljø), samt tilfeller hvor en lokal/norsk avstand ble spesifisert uttrykkelig og hvor det da altså ikke var noe behov for avstandsmarkering. Klassifikasjonen begrunnes altså ut fra det inntrykk at formen SØR i riksmål kan brukes til å markere lokal radius i motsetning til lang eller uspesifiserbar radius - noe som er overflødig når radius er spesifisert på annen måte.

Hovedresultatet av undersøkelsen er:

Hovedklasse	Relativ andel SØR
H1 ('fjern')	8,2%
H2 (mellomkategori)	16,2%
H3 ('nær')	41,6%
I alt	18,7%

Formen SØR ble altså brukt 5 ganger så ofte når betydningen var H3 ('nær') som når betydningen var H1 ('fjern').

Resultatet er klart statistisk signifikant. Utsagnskraftig er endog at SØR ble brukt minst 4 ganger så ofte i betydning H3 ('nær').

Det er helt klart at en slik forskjell ikke kan skyldes tilfeldige "glipp" i et setteri pålagt å brukt den "konservative" form SYD etter avisens "private" normering.

Avisens medarbeidere var imidlertid pålagt å bruke formen SYD i navn på fremmede land. Men selv om alle slike navn kuttes ut av materialet, blir det fortsatt en riktignok svakere, men likevel klar og signifikant tendens i samme retning.

Inndeling ble foretatt i 8 hovedtyper etter bruksmåte av SØR/SYD ("spilltype"). Den generelle tendens ble gjenfunnet for de 5 typer for hvilke materialet var rimelig stort, for 3 av typene var det klar signifikans når alt stoff medregnes. For en av disse og 2 andre typer var materialet for lite eller ufullstendig.

Det obligatoriske SYD i navn på fremmede land (og deler av disse) sto i klar kontrast til bl. a. S-NORGE, hvor det var 65% SØR-NORGE mot 35% SYD-.

For h.typen "lokalisering/bevegelse i forhold til lokalt origo/lokal basislinje" var kontrasten mindre, med noe større andel SØR i 'fjern' bet., men likevel signifikant: "Landområder SYDØST og SYDVEST for Norge (H1, 'fjern') og "et nedlagt verksted like SYD for Åneby" (H2, spesifisert avstand) kontra "et nedlagt verksted SØR for Åneby", men også "SYD for Åneby" (H3, 'nær').

For "lokalisering innen et begrenset område" - herunder topografisk definerte områder som dalfører, elver mm. - var tendensen noe svakere pga relativt høy andel SØR også i bet. 'fjern'. For egenprodusert stoff + telegramstoff var forskjellen likevel signifikant.

For "global orientering" i forhold til det jordiske koordinatsystem dominerte SYD i 'fjern' bet.: "SYDPOLEN", "SYDLIGE breddegrader", "SYDLIGE halvkule"; "SYDLIGE stjernehimmel" (S. for himmelens ekvator), osv osv. (For bet. 'nær' var det bare en tvilsom observasjon av SØR).

For "Kring sjå/panorama" som en observatør ser det (f eks fra en fjelltopp) var materialet alt for lite.

H.typen "S. lige av en tellbar mengde enheter" synes med noe forbehold dominert av SYD, uansett 'fjern' eller 'nær': "Japans SYDLIGSTE øy", "den SYDØSTRE toppen" (på Hovedøya).

Inndeling etter stofftype ledet frem til en viktig konklusjon: Det var avisens egne medarbeidere som i det egenproduserte stoff praktiserte den mest gjennomførte betydningsdifferensiering. Telegramstoff hadde nesten samme tendens. I innsendt stoff var tendensene svakere, i innsendte artikler ble SØR brukt mer enn ellers der betydningen var 'fjern'; i "Lesernes mening" ol. så det derimot ut til at alt ble redigert til SYD. Værmeldinger hadde omtrent 50% SØR om vindretning - i kontrast til egenprodusert stoff hvor SYD dominerte i "avstandsnøytral betydning".

Bare 10 artikler i hele materialet inneholdt SØR/SYD brukt både i betydning H1 ('fjern') og H3 ('nær'). I 5 av disse var det forskjell i valg av ordform slik at SØR minst en gang er blitt brukt som "nærhetsmarkering". Dette er godt i samsvar med den generelle tendens i materialet og skulle antyde at i hvert fall en del av Aftenpostens medarbeidere har latt betydningsvariant få innflytelse på valg av ordform - mer eller mindre bevisst.

LITTERATUR

- BJERKE, André: Hva er godt riksmål?
Riksmålsforbundet, Oslo 1962,
2. utg. 1967.
- LARSSEN, H.O. Egede: I serien STATISTISKE METODER I
LINGVISTIKK:
- SL 1 Statistiske metoder i lingvistik. (Stensilert, 1969).
 - SL 2 Statistiske metoder i lingvistik 2. (Stensilert, 1969).
 - SL 3 KJØD/KJØTT og statistikk. Del 1-4. Matem. inst., Univ. i Oslo. (Stensilert 1971-77).
 - SL 4 Ord, statistikk og betydningsforskjeller (OPPTAK/OPPTAGELSE). (Håndskrevet, 1972).
 - SL 5 Ordassosiasjoner og statistikk. (Håndskrevet utkast, 1972).
 - SL 6 Avistekst og urtekst. (Håndskrevet utkast, 1976).
 - SL 7 SØR og SYD. Forskjeller i bruksmåte og betydning. To undersøkelser av Aftenposten (1970-71 og 1976).
 - SL 8 En undersøkelse av enkelt- kontra dobbeltbestemt form i Aftenposten: PÅ DEN ANNEN SIDE kontra PÅ DEN ANDRE SIDEN. Matem. inst., Univ. i Oslo. (Stensilert, 1977).

- LARSEN, H.O. Egede: SL 9 FUNGERE eller FUNKSJONERE? En undersøkelse av Aftenposten, 1970 og -71. Matem. inst., Univ. i Oslo. (Stensilert, 1977).
- SL 10 Statistiske analyser av betydningsdifferensiering mellom to ordformer. "The State of the Art". Oslo, 1980.
- LARSEN, H.O. Egede: Program SPROG. Computer-program for tekstutskrivning til semantisk-statistiske analyser. (Kopiert, 1970).
- LARSEN, H.O. Egede: Program SPROG. Utvidet versjon, de nye rutiner pr. 30.11.1970. (Kopiert).